

To in ono o meščanstvu v provinci. Uredili Tatjana Badovinac in Rolanda Fugger Germadnik. Celje : Pokrajinski muzej, 1995. 80 strani.

Kako so živeli, kaj so jedli, kje so se družili, kako so se obnašali, kakšno umetnost so ustvarjali, kako so izgledali in kam so potovali provincialni meščani prejšnjega stoletja? To je le nekaj vprašanj, ki se nam takoj prebudijo, če le spregovorimo besedico meščanstvo, »saj je o meščanstvu še mnogo neraziskanega, tako v svetu kot pri nas« (str. 8), čeprav na srečo tudi pri nas čedalje bolj razširjeno »meščanoslovje« prinaša vsaj nekaj odgovorov. Na zgoraj zastavljena vprašanja tako poskuša odgovoriti zbornik, ki ga je Pokrajinski muzej Celje izdal ob priložnosti odprtja razstave o celjskih meščanih od katastrofalnega požara leta 1798 do prve svetovne vojne in bo odprta vse do oktobra. Zapomnite si torej, da lahko med poletnimi izleti po Sloveniji združite prijetno s poučnim! Izdani zbornik, ki je med drugim razkošno ilustriran in nam tako prinaša vsaj drobce razstave, pa ne govori le o celjskih meščanih, temveč se nanaša na širše provincialno mestno okolje na Slovenskem in nam pri tem pričara očarljivo pisan kalejdoskop poučnih pripovedi o meščanstvu. Prispevki so namreč napisani v tako lahkotnem stilu, da bodo prav tako kot razstava pritegnili marsikaterega radovedneža in s tem dokazali, da zgodovina ni le duhamorna znanost, temveč tudi zabavna in prijetna pustolovščina odkrivanja vedno kaj novega.

Ker pričujoči zbornik govori prav o meščanstvu v provinci, je prav, da nas najprej *Vasilij Melik* seznani z razmerjem med središči in provinco pri nas (str. 5–9), torej razmerjem, ki je bilo v zgodovini stalno prisotno in bo seveda živelo tudi v prihodnje, ne glede na najrazličnejša prizadevanja, ki lahko kvečjemu omilijo konfliktnost razmerja, ne morejo ga pa odpraviti. Določenega kraja pri tem seveda ne smemo avtomatično okarakterizirati za središče ali provinco, temveč takšna njegova vloga izhaja iz njegovega razmerja do drugih krajev. Tako je bila npr. Ljubljana v prejšnjem stoletju v primerjavi z Dunajem provinca, v primerjavi z Višnjo goro pa center. In še tako majhna središča, ali povedano drugače provinca, so imela svojo provincialno meščanstvo, ki nam ga je vromanu *Ciklamen* opisal Janko Kersnik in v katerem srečamo najrazličnejše uradnike, premožne obrtnike in trgovce, učitelje in podučitelje, okoliške graščake in nepogrešljivega advokata in zdravnika.

Vsi ti raznoliki ljudje pa so tvorili meščanstvo, bodisi po premoženju ali po izobrazbi in jih je povezoval družbeno določen in kulturno izoblikovan habitus v še zdaleč ne monoliten sloj. Meščanska kultura je dajala tem ljudem določeno skupno identiteto in jih s tem hkrati tudi ločevala od drugih, nemeščanskih slojev. Eden bistvenih elementov meščanske kulture pa je prav stanovanjska kultura, ki nam jo predstavi *Andrej Studen* (str. 10–18). S slikovitim opisom Alberta Fuchsa, avstrijskega pisatelja in esejista, tako pred nami zaživi meščanska hiša in njena oprema, ki je poleg svoje funkcionalnosti morala izražati tudi bogastvo in s tem družbeni ugled meščanske družine. Ta reprezentativna stanovanjska oprema je bila razstavljena v posebnih družabnih prostorih, kjer se je razdajala pogledom obiskovalcev. Hkrati pa je meščanstvo s mnogimi ločenimi sobami vseskozi težilo tudi k individualizaciji družinskega življenja, ko so se družinski člani lahko iz družine umaknili v lasten življenjski svet. Niso pa imeli le družinski člani v lastnih sobah vsak svoj varen kotiček, temveč je bila funkcija celotnega doma, da eksistira kot varno zavetje družine pred neusmiljenim konkurenčnim zunanjim svetom, v katerem se je aktiven, smotno samostojen, racionalen in časten moški spuščal v bitko za vsakdanji kruh in se je nato po krvavih bojih vračal v domače zavetje, kjer je pasivna in emocionalna ženska igrala vlogo matere, soproge in gospodinje. Ta ločena družbena vloga spolov je začela prihajati do izraza že pri sami vzgoji, s katero so dečke in deklice pripravili na njihovo bodočo vlogo na odru meščanskega sveta.

Nova meščanska ideologija se je izražala tudi v novih prehranjevalnih navadah, ki nam jih predstavi *Vladimir Šlibar*. V nasprotju z aristokratsko prekomernostjo pri žetju neverjetnih količin hrane, ki je s tem imela predvsem vlogo statusnega simbola, so meščani propagirali skromnost in racionalnost prehranjevanja kot ključa gospodarskega uspeha. Pri tem so bile seveda velike razlike pri sestavi jedilnikov bolj ali manj premožnih meščanskih družin, ki so zato tudi različno hitro sprejemale novosti, ki so sledile modernizaciji prehrane v 19. stoletju. Tako se je razširila uporaba belega pšeničnega kruha namesto kruha drugih vrst. Takrat se je tudi končalo dolgo obdobje evropskega »posta« med 16. in koncem 18. stoletja in skladno s tem se je zelo povečala uporaba mesa. Meščanski jedilnik je precej obogatil tudi krompir. Uživanje prej luksuznih artiklov kot sta bila kava in sladkor je postalo del vsakdanjika. Za obilno omamljanje takratnih pivcev pa je poskrbela razširitev žganjekuhe. Vse te novosti so se seveda najprej uveljavile v mestih, iz katerih pa so se nato relativno hitro razširile po podeželju.

Niso pa se spremenile le prehranske navade, temveč tudi same oblike družabnega življenja, na katerih so si velikokrat tešili zabavo in gasili žejo. Družabno življenje celjskega meščanstva v prejšnjem stoletju, kakor nam ga predstavi *Janez Cvirn* (str. 26–33), je bilo najprej še precej pod vplivom prepletanja zasebnosti in javnosti. Pri različnih religioznih in družinskih slavnih je bila njihova verska plat tesno povezana z družbeno. Po drugi strani pa sta se na najrazličnejših slavnih še v veliki meri celohovskega meščanstva mešala delo in zabava. Med vsemi temi številnimi slavnji so se ljudje med seboj še pridno obiskovali in vestno zahajali v središča kakršnekoli družabnosti, v gostilne. Skupaj s procesom modernizacije pa je prišlo tudi ostrejšje ločevanje med javnim in privatnim, med delom in prostim časom, zaradi česar so se pojavile nove oblike družabnosti, ki so bile izključno vezane na prosti čas. Nastala so različna nova društva, od strelskega in kmetijskega, preko glasbenega, gledališkega in Kazine, do kmalu pridruženega pevskega, čitalniškega, sokolskega in še mnogo katerega, katerih glavni namen je bilo prire-

janje družabnih srečanj za novo meščanstvo. Obiskovanje različnih prireditvev je bila za meščane družbena obveznost, zlasti še obiskovanje popularnih glasbenih koncertov in gledaliških predstav. Vsakdan pa so še zabelila izredno pomembna obiskovanja na domu, elegantna promenada in seveda srečanja v priljubljenih gostilnah in kavarnah. Vendar je bilo skupno meščansko okolje tudi pri vseh teh zabavah ločeno na nemški in slovenski svet, kar pa je po drugi strani pripomoglo k res pestremu družabnemu življenju tega provincialnega mesta.

Uspešen meščan prejšnjega stoletja se seveda na družabnih prireditvah ni smel obnašati kot slon v trgovini s porcelanom, temveč je moral do potankosti obvladati pravila prefinjenega načina življenja, ki so jih takratnemu olikanemu Slovincu do potankosti razlagali tudi že v slovenščini napisani bonton, katerih najzanimivejše in najsvočnejše dele nam predstavi *Rolanda Fugger Germadnik* (Pri poljubu se ne sme cmokati in sliniti, »marveč tenkoglasno vase cikniti, da se malo sliši, pa dosti čuti, str. 34–42). Ali vas mogoče zanimajo do najmanjših podrobnosti predpisani vedenjski vzorci za obisk na domu? Ali celo do centimetrov natančno določen in s tem človeka vreden korak? Ali mogoče vedno delikatni telesni stiki pri rokovanju, objemanju, poljubljanju in priljubljenem pregrešnem plesu? Pri vsem tem pa ne smemo pozabiti, da vedenje med takratnimi ljudmi nikoli ni smelo biti in tudi ni bilo univerzalno enako, temveč je bilo odvisno od družbenega položaja kontaktirajočih oseb. Zaradi porcelanaste krhkosti žensk pa je moral moški spoštovati določena pravila obnašanja, ki pa so v ženski videla predvsem njen spol in šele nato človeka, ter bi se zato zaradi njih vsaki današnji pošteni feministki morali dvigniti lasje na glavi.

V naslednjem prispevku nam *Igor Grdina* predstavi, kako se je meščanska kultura izražala v literaturi in glasbi (str. 43–62). Kadarkoli govorimo o meščanstvu in tudi njenem odsevu v kulturi, moramo vedno imeti pred očmi, da je takrat individualizem dosegel svoj najmočnejši izraz in da moramo zato prej kot o meščanstvu govoriti o meščanih. Vendar se je sčasoma ta kvaliteta individualističnosti meščanov morala vse bolj umikati pred kvantitativnim vetrom splošne in enake volilne pravice, ki je ugodno pihal v jadra množičnih strank. Meščani so zato začeli graditi svoj individualistični svet tudi s pomočjo razcvetele umetnosti, vse dokler ni bil stari meščanski svet nenehnega napredka dokončno pokopan v veliki grobnici prve svetovne vojne. V ta svet meščanske kulture smo prav tako spadali tudi Slovenci, čeprav smo imeli po drugi strani tudi dokaj posebnosti. Naši meščani so bili namreč še zelo podeželski, zaradi česar so svoje ideale nujno morali iskati v širnem, belem svetu, zlasti v Srednji Evropi. Vendar si kljub temu ne smemo misliti, da je bila zato naša kultura v tem obdobju vedno provincialna. Zlasti velja to za čas fin de siècle, ko je do takrat kulturno vsemogočni Dunaj »odkril« provincino in ji s tem omogočil enakopraven kulturni razcvet. Kljub temu pa naša kultura še ni postala čisto zlato. Dolgo časa jo je zlasti zaznamovalo dejstvo, da je bil slovenski meščan predvsem »rodoljub z dežele«, ki si je na vse načine prizadeval prosvetliti slovenskega kmeta in je bil zato nenaklonjeno nastrojen proti zgolj estetski umetnosti, ki ne služi povsem nacionalnim interesom. To se je izražalo predvsem v literaturi, za Slovence najznačilnejšem umetniškem izrazu. Slovenski literat tako nujno postane politični človek, saj ga politično življenje ne pusti ob strani. Po drugi strani pa prav takrat dobijo naši politiki ambicije tudi na literarnem področju. Poleg političnih pričkanj pa so stilni spori med našimi umetniki umetnost vsaj povzdignili v svet evropskega ustvarjalnega pluralizma in literatura je takrat dobila možnost, da izplava iz političnih voda. Nemški literati pri nas niso imeli tolikšnega pomena kot slovenski, najboljši so odšli s trebuhom za kruhom. Nasprotno pa je slovenska glasba dolgo časa capljala za nemško. Vendar se je s pomočjo nekaterih velikih imen, slavnih tudi v tujini, sčasoma tudi ona razvila v zares spoštovanja vredno umetniško vejo. Vendar tudi tu ni šlo povsem zlahka in marsikateri glasbenik je spoznal, da je Slovenec Slovincu volk.

Zlata doba meščanstva nam je poleg umetnosti zapustila tudi portrete takratnih meščanov, ki nam pred očmi pričarajo prenekaterega junaka tega zbornika. Nastanek teh portretov seveda ne bi bil mogoč brez portretistov, ki nam jih s svojim prispevkom naslika *Tatjana Badovinac* (str. 63–69). Ekonomsko uspešni novi meščani so v 19. stoletju portretistom odprli nov veliki trg, na katerem pa je moral slikar predvsem upoštevati želje naročnikov. Prva polovica prejšnjega stoletja je tudi tu v znamenju bidermajerja, poznejši čas pa je prinesel zmanjševanje pomembnosti zunanjega blišča portretiranja in tako več realizma in izpovedne moči. Avtorica nam tako s pomočjo virov, kolikor je le bilo mogoče, predstavi nekatere takratne celjske portretiste, ki v primerjavi s kranjskimi niso bili tako velika imena in so zato meščani portrete naročali tudi drugod. Zelo zgodaj, že v šestdesetih letih, je začela slikarskim portretom v Celju konkurirati fotografija, čeprav je bil neredko slikar in fotograf ista oseba. Celjski meščan je imel tako več kot dovolj možnosti, da svojim znancem v spomin zapusti tudi lastno podobo.

Sprememba polno 19. stoletje je prineslo tudi drugačen odnos popotnikov do potovanja, ki nam ga v zadnjem prispevku predstavi *Andrej Studen* (str. 70–78). Če so ljudje prej v glavnem potovali zato, ker je bilo potrebno in torej obvezno, so v dobi industrializacije potovali tudi zaradi vedoželjnosti, počitka ali celo zabave. Prav tako se je spremenil tudi način potovanja. Ali, če obrnemo, med drugim so prav ta nova prevozna sredstva omogočila to miselno revolucijo. Kakšne razlike se nam le prikažejo, če primerjamo napredek, ki je peljal od pogostoma prav pustolovskih, povrhom pa še dragih potovanj s prvimi poštними kočijami po slabih cestah in slabo razvitem cestnem omrežju, z razvojem cestnega prometa, še bolj pa s simbolom tistih časov, z železnico. Popolno svobodo potovanj, brez omejevanja z vozniimi redi, pa je neugnani popotnik doživel z avtomobilom. Kdor pa se že prej ni oziral na vozne rede, se je lahko na pot odpravil tudi peš, kot npr. Johann Gottfried Seume, ki je na začetku prejšnjega stoletja popotoval od Leipziga do Sirakuz, ter je med to svojo veliko pustolovščino obiskal tudi naše kraje. pri tem pa domov

ni odnesel najboljših spominov na prijazne ljudi s sončne strani Alp. Velika večina poznejših turističnih popotnikov si je izbrala lažji način potovanja, vendar so tudi oni prepotovali skoraj celo Evropo, zlasti radi pa so obiskovali antično Italijo in skrivnostni Orient. Posebno radost je nudilo tudi takratno odkritje toplega morja in mogočnih gora, ki so se ravno takrat velikodušno odprli vedno večji reki turistov. Novi popotniki so tudi precej bolj zadovoljno obiskovali našo pokrajino, posebno priljubljen je bil obisk Celja, tega bisera na Savinji in mondenih zdravilišč v okolici. Manj premožne meščanske družine prav tako niso hotele zaostajati, ter so si zato izmislile prav posebno obliko počitnic, tako imenovano poletno svežino (Sommerfrische), ki so jih brezdelno in prijetno, kakor se za počitnice spodobi, preživele na podeželju. In ob poletju, ki se je pričelo, si tudi jaz želim zaužiti nekaj njegove svežine, zato je končujem.

Andrej Pančur

Bogumil Vošnjak, Dnevnik iz prve svetovne vojne (za objavo pripravil Vladimir Kološa). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1994. 316 strani.

Rodovina Vošnjak (Woschnagg) še danes živi v Sloveniji in Avstriji. Svoj vzpon je začela sredi 18. stoletja v Šoštanju z usnarstvom. Njeni člani so se ukvarjali z gospodarstvom, politiko, združništvom, pisateljevanjem, diplomacijo in še marsičem. Josip Vošnjak (1834–1911) je bil eden voditeljev liberalnih mladostencev, deželni poslanec na Štajerskem in potem na Kranjskem, državni poslanec, član kranjskega deželnega odbora, pisatelj in zdravnik, pisec zanimivih *Spominov*, ki so izšli prvič 1905 in 1906, drugič 1982 pri Slovenski matici. Njegov brat Mihael (1837–1920) je bil tehnik, strokovnjak za železnice, predvsem pa »oče slovenskega združništva« v prvi dobi njegovega razvoja, štajerski deželni in državni poslanec. Njegov sin Bogumil (1882–1959) je študiral pravo, delal v pariških arhivih, napisal knjigo *Ustava in uprava ilirskih dežel* (1910), bil pobudnik in sourednik liberalnega znanstvenega časopisa *Veda* in se habilitiral na zagrebški univerzi (1912). Po potovanju v Rusijo in po prvi ruski »revoluciji« je napisal obsežno knjigo *Na razsvitu* (1906). Ivan Prijatelj je v svoji oceni te knjige štel Vošnjaka za tipičnega zastopnika naše mlade nastopajoče generacije, ki se korenito loči od njegove – čeprav je razlika med obema znašala samo sedem let. Ali je bila ta razlika ali občutek povsem drugačnih pogledov vzrok, da je Prijatelj *Na razsvitu* zelo ostro ocenil in pogršel vse mogoče pomembne stvari. Vse skupaj se mu je zdelo, »kakor če bi na steklenico pohlevnega vipavca prilepil etiketo šampanjca« (Ljubljanski zvon 1906, str. 314, glej tudi str. 184). No, danes je Vošnjakovo knjigo iz razdalje devetdesetih let gotovo zanimivo brati.

Februarja 1915 se je Bogumil Vošnjak odpeljal čez avstrijsko-italijansko mejo in začel v antantnih državah med hrvaškimi, srbskimi, slovenskimi emigranti, begunci in izseljenci ter angleškimi, francoskimi, ameriški in drugimi zavezniškimi politiki, znanstveniki in umetniki delo za bodočo Jugoslavijo. Bil je član *Jugoslovanskega odbora* in se je kot edini Slovenec udeležil razgovorov na Krfu. Ves čas vojne je pisal Vošnjak dnevnik, ki je (ne sicer v celoti) ohranjen v *Arhivu Republike Slovenije*.

Po vojni se Vošnjaku pravzaprav nobena stvar ni posrečila. Mesta rednega profesorja na ljubljanski pravni fakulteti ni nikdar dejansko zasedel. Na listi samostojne kmetijske stranke je bil izvoljen v konstituantno in bil med tvorc vidovdanske ustave. Napadal je pristaše avtonomije, jih dolžil avstrijskanstva in protidržavnosti. Spomine je objavil v srbohrvaščini (U borbi za ujedinjeno narodno državo, 1928). Živel je večinoma v Beogradu. Po drugi svetovni vojni je emigriral v Združene države, bil podpredsednik *Narodnega odbora za Slovenijo*, se trudil za skupno nastopanje emigracije in za informiranje ameriških krogov.

Magister Vladimir Kološa, ki dela v *Arhivu Republike Slovenije*, je dnevnik Bogumila Vošnjaka iz časa prve svetovne vojne skrbno uredil, pripravil za tisk in izdal. Dnevnik po vrednosti in pomenu prekaša pozneje napisane spomine, že zato, ker je neposreden in iskren, ker ne glede nazaj na opravljeno delo, ki terja plačilo in šteje zasluge, ampak doživlja vse probleme in težave sedanosti. Zato so v njem tudi dvomi in nejasnosti, lastna stališča še niso do konca izoblikovana, sodbe o sogovornikih so izliv trenutnega razpoloženja. Intenzivnost opazovanja in sklepanja je nekje večja, drugje manjša. Pričakovali bi precej več o pogajanjih na Krfu in o stališčih posameznikov. Dnevnik je oseben in političen, kakor pravi Kološa. »Kaže nam avtorjev odnos do kulture, umetnosti, zgodovine, politike, narodnostnih problemov, njegovo življensko filozofijo, utrip krajev, v katerih je prebival. Na zanimiv in neposreden način prikazuje življenje jugoslovanskih politikov in narodnih delavcev v emigraciji, njihove medsebojne odnose in odnose z drugimi.« Iz njega se kaže »avtorjeva široka splošna razgledanost, duhovitost in smisel za opis detajlov, iz katerih je sestavljeno življenje«.

Publikacija obsega poleg dnevnika Vošnjakov življenjepis, njegovo bibliografijo (obema daje uporaba Vošnjakovega osebnega fonda v arhivu posebno vrednost, saj vsebujeta podatke, ki jih v *Slovenskem biografskem leksikonu* ni), opis dnevnika in njegove ureditve ter bogato kazalo oseb in krajev. Takó razreševanje okrajšav v dnevniku kot sestavljanje kazala sta bila za urednika težko delo, saj je Vošnjak poleg znanih politikov in kulturnih delavcev omenil v dnevniku ogromno številno neznanih oseb, za katere je bilo težko ali celo nemogoče najti podatke. Magister Kološa se posebej zahvaljuje nekda-